

Leo Trotskij

Leo Tolstoj: poet och rebell

15 september 1908

Tolstoj firar sin åttionde födelsedag och han förefaller oss idag som en gammal, mossbelupen klippa, en man från en gången tid.¹

Det är underligt! Inte bara Karl Marx, utan också, för att ta ett exempel som Tolstoj känner väl – Heinrich Heine – tycks ännu idag leva mitt bland oss. Redan skiljer tidens breda ström oss nu från vår store samtide på Jasnaja Poljana². Tolstoj var trettiofem år gammal då livegenskapen avskaffades i Ryssland. Han hade vuxit upp och formats som ättling till ”tio generationer som arbetet inte kuvat”, i den gamla ryska rurala lantadelns atmosfär, med dess herremanskaraktär, bland fält och åkrar som gått i arv från far till son, i det stora feodala huset, den fridfulla skuggan från de vackra lindalléerna. Lantadelns traditioner, dess romantiska prägel, dess poesi, ja, hela dess livsstil hade Tolstoj gjort till sin i sådan grad att den blev till en naturlig, organisk del av hans personlighet. Aristokrat var han då han växte till medvetande, aristokrat ut i fingerspetsarna har han förblivit än idag, vid själva de djupa källorna till hans skapande verksamhet trots hans senare andliga utveckling.

Leo Tolstojs herrgård på Jasnaja Poljana.

¹ Leo Nikolajevitj Tolstoj (1828-1910) är en av den ryska litteraturens giganter. Politiskt betraktas han som en av anarkismens portalfigurer.

² Jasnaja Poljana är det ryska gods som var Tolstojs hem under större delen av hans levnad.

Aristokraten Tolstoj

I furstefamiljen Volkonskijs herresäte, som sedan övergick till Tolstojs familj, bor författaren till *Krig och fred* i ett mycket enkelt möblerat rum. På väggen hänger en såg och i hörnet står, ställda mot väggen, en skära och en snickares yxa. På övervåningen hänger som stelnade väktare över de gamla traditionerna porträtten från en hel rad generationer av förfäder. Vilken symbol! I husherrrens själ finner vi likaledes dessa två våningar över varandra, men i omvänd ordning. Medan i medvetandets övre skikt enkelhetens och den folkliga solidaritetens filosofi byggt sitt näste så hälsar oss nedifrån, där känslornas, lidelsernas och viljans rötter tränger ned, ett helt långt galleri av feodala förfäder.

I ångerfull vrede har Tolstoj vänt sig bort från den lögnaktiga och fåfängliga konsten som utövar idoldyrkans kult med de härskande klassernas artificiellt utvecklade sympatier och som odlat sina kastfördomar med hjälp av den falska godhetens lögn. Vad ser vi mera? I sitt sista stora verk, *Uppståndelse*, är det just den ryske jordägaren, försedd med pengar och förfäder, som han ställer i centrum för sin konstnärliga uppmärksamhet och som han omsorgsfullt omger med de aristokratiska relationernas, vanornas och minnenas gyllene väv som om ingenting vackert och betydelsefullt fanns på jorden förutom denna "fåfängliga" och "lögnaktiga" värld.

Från den furstliga domänen leder en rak och kort väg till bondens hus. Denna väg har diktaren Tolstoj ofta vandrat med kärlek innan moralisten Tolstoj gjorde den till en väg till frälsning. Även sedan livegenskapen avskaffats betraktade han bonden som någonting som tillhör honom som en naturlig del av hans yttre omgivning och hans inre varelses. Bakom hans "ovedersägliga kärlek till det verkliga arbetande folket", ser man lika otvetydigt dyka upp hans kollektiva feodala bakgrund, men förvandlad av hans konstnärliga geni.

Jordägaren och *muzjiken* [bonden] är egentligen de enda typer som Tolstoj har välkomnat in i sitt skapande arbetes kammare. Varken före eller efter hans kris har han frigjort sig eller försökt frigöra sig från det feodala föraktet för alla de personer som står mellan jordägaren och bonden, eller som intar en plats vid sidan av dessa två heliga poler i tingens gamla ordning: den tyske förvaltaren, köpmannen, den franske preceptorn, läkaren, den "intellektuelle", och slutligen fabriksarbetaren med sin klocka och sin kedja. Han upplever aldrig något behov av att studera dessa typer, att se till djupet av deras själ, att spörja dem om deras åsikter och de passerar inför hans konstnärsögon som personer utan betydelse och för det mesta komiska. När det händer att han beskriver revolutionärer från 70- eller 80-talen som i *Uppståndelse*, nöjer han sig med att i den gamla miljön ge varianter på sina gamla typer av ädlingar och bönder, eller så ger han oss ytliga och komiska skisser.

Hans Novodvorov kan lika mycket göra anspråk på att föreställa den ryska revolutionären som typ som Lessings Riccaut de la Marlinière den franske officeren som typ.

Tolstojs fientlighet mot det nya livet

I början av sextiotalet, då Ryssland översköldes av en våg av nya idéer och vad som är än viktigare, nya sociala villkor hade Tolstoj redan, som vi sett, ett tredjedels sekel bakom sig. Ur psykologisk och moralisk synpunkt var han alltså helt och hållet färdigformad.

Det är inte nödvändigt att här säga att Tolstoj varit en försvarare av livegenskapen som hans nära vän Fet (Sjensjin)³, aristokraten och den fine lyrikern i vars själ kärleken till naturen kunde finnas sida vid sida med dyrkan av piskan. Vad som är säkert är att Tolstoj upplevde ett djupt hat mot de nya villkor som skulle komma att ersätta de gamla. "Personligen", skrev han år 1861, "konstaterar jag inte runt omkring mig någon förbättring av sederna och jag anser det

³ Afanasij Afanasjevitj Fet (1820-1892) var en rysk författare.

inte vara nödvändigt att ta dem på orden som påstår motsatsen. Det förefaller mig till exempel inte som om förhållandet mellan industriägare och arbetare är mänskligare än förhållandet mellan adelsmän och livegna bönder.”

Med oro och kaos överallt och i allting, den gamla adelns förfall, bondeklassens förfall, den allmänna oredan, förstörelsens aska och damm, stadslivets stoj och buller, krogen och cigaretten i byn, fabriksarbetarens triviala sång istället för den gamla ädla folksången, allt detta äcklade honom både som aristokrat och som konstnär. Det är därför han moraliskt vänder sig bort från denna väldiga omvandling och förvägrade den en gång för alla sitt gillande som konstnär. Han behövde inte ställa sig upp som försvarare av livegenskapen för att med hela sin själ vara anhängare av en återgång till de sociala förhållanden i vilka han såg den visa enkelheten och fann den konstnärliga fulländningen.

Där förnyas sig livet från generation till generation, från århundrade till århundrade, i en beständig varaktighet och där härskar allsmäktig den heliga nödvändigheten. Alla livets handlingar bestäms där av solen, regnet, vinden, grässets växt. I denna tingens ordning finns ingen plats för förnuft och personlig vilja och följaktligen inte heller för det personliga ansvaret. Allt är där ordnat, rättfärdigat, helgat i förväg.

Utan något eget ansvar eller någon egen vilja lever människan där enkelt i lydnad, säger den store författaren till *Jordens makt*, Gleb Uspenskij⁴, och det är just denna ständiga lydnad som förvandlas till ständiga ansträngningar som utgör hela livet vilket synbarligen inte leder till något resultat men som bär i sig sitt resultat ... Och – o mirakel! – detta servila beroende utan eftertanke och utan val, utan fel och följaktligen utan ånger, är just vad som skapar den ”moraliska lättheten” i existensen under ”rågaxets”⁵ stränga förmyndarskap. Mikula Seljanovitj,⁶ bondehjälten i den gamla folklegenden, säger om sig själv: ”Moder Jord älskar mig”.

Detta är den ryska populismens, ”narodnikens”, religiösa myt, ”populistens” som under långa decennier var bestämmande för den ryska intelligentsians själ. Tolstoj var helt och hållet motståndare till dessa radikala tendenser, och förblev alltid trogen sig själv. Inom *narodnitsjtvon* representerade han den aristokratiska och konservativa flygeln. För att som konstnär kunna skildra det ryska livet sådant han kände det, förstod och älskade det, måste Tolstoj ta sin tillflykt till det förflutna, till början av 1800-talet. *Krig och fred* (1867-1869)⁷ är i denna mening hans bästa verk och har förblivit utan like.

Denna livets opersonliga masskaraktär och dess heliga oansvarighet förkroppsligade Tolstoj i Karatajevs person, den minst begripliga typen för den europeiske läsaren och i vilket fall den som förefaller honom mest främmande.

”Karatajevs liv hade, som han själv insåg, ingen mening individuellt. Det hade mening endast som del i en helhet som han alltid upplevde som sådan. Sympatier, kärlek, vänskap, såsom Pierre uppfattade dem, var Karatajev totalt okunnig om. Men han älskade och levde i kärleken till allt vad han mötte i livet och i synnerhet kärleken till människorna ... Pierre (greve Bezuchov) kände att Karatajev trots all sin vänskapliga tillgivenhet inte skulle ha sört ett ögonblick om han varit tvungen att lämna honom.”

För att använda Hegels språk är det det stadium där anden ännu inte har fått sin intima natur och där den således enbart visar sig som primitiv andlighet. Trots den episodiska karaktären i hans uppdykande utgör Karatajev den filosofiska om inte konstnärliga medelpunkten för hela

⁴ Gleb Ivanovitj Uspenskij (1840-1902) skrev mycket om bondelivet och blev en av ledarna för den ”narodnikerna” (folkvännerna)

⁵ ”Rågaxet” syftar på det halsbrytande arbetet att odla säd, antar jag, A. A. Fet-Sjensjins poesi är främst anmärkningsvärd för sina stämningsfulla beskrivningar av lantnaturen (Trotskijs not)

⁶ Hjälten i *Jordens makt*.

⁷ I själva verket påbörjades *Krig och fred* redan 1864, och det avslutades 1869.

boken. Kutuzov, som Tolstoj gör till en nationell hjältegestalt, det är Karatajev i en befälhavande generals roll. Till skillnad från Napoleon har han inga planer och inga egna ambitioner. I hans halvmedvetna taktik, halvmedvetna och följaktligen framgångsrika taktik, låter han sig inte styras av förnuftet utan av någonting som står över förnuftet, den dova instinkten i den folkliga andens fysiska betingelser och ingivelser. Tsar Alexander, liksom den siste av hans soldater, lyder i sina bästa stunder utan åtskillnad och på samma sätt det djupa inflytandet från jorden. Det är i denna moraliska enhet som verkets patetik står att finna.

Tolstoj som skildrare av det gamla Ryssland

Vad detta gamla Ryssland är eländigt egentligen, med sin adel som har behandlats så strängt av historien, utan något stolt förflutet som samhällsskikt, utan korståg, utan riddartidskärlek och utan turneringar och till och med romantiska stråtrövarbedrifter! Vad det är fattigt på inre skönhet, hur djupt degraderat är inte dess bondemassors halvt animala fårscocksliv!

Men vilka förändringens mirakel skapar inte geniet! Ur detta färglösa gråa livs massa tar han fram i dagens ljus hela dess dolda skönhet. Med olympiskt lugn, en verkligt homerisk kärlek för sin andas barn ägnar han alla och allt sin uppmärksamhet: befälhavande generalen, tjänarna på den furstliga domänen, den enkle soldatens häst, grevens lilla dotter, muzjiken, tsaren, loppan i soldatens skjorta, den gamle frimuraren, ingen av dem har något privilegium inför honom och var och en får sin andel. Steg för steg, drag för drag målar han en väldig tavla, vars alla delar är sammanbundna av ett inre oupplösligt band. Tolstoj skapar utan brådska som livet självt väller fram för våra ögon. Sju gånger omarbetar han helt och hållet sin bok! Vad som mest förvånar i detta skapelseverk av en titan är kanske det faktum att konstnären inte tillåter sig själv och inte tillåter läsaren att ge sin sympati åt någon viss av hans personer. Aldrig visar han upp för oss sina hjältar, såsom Turgenjev⁸ gör, Turgenjev som han för övrigt inte tycker om, i ljuset från en bengalisk eld eller från en magnesiumblyxt. Aldrig söker han för dem någon fördelaktig pose. Han döljer ingenting och förtiger ingenting. Den orolige sanningssökaren, Pierre, visas vid verkets slut upp för oss som fadern i en nöjd och stilla familj. Den lilla Natasja Rostova, så rörande i sitt hjärtas nästan barnsliga finkänslighet, förvandlar han med fullständig brist på medlidande till en liten bornerad kvinna med händerna fulla av smutstvätt. Men det är just denna lidelsefulla uppmärksamhet för alla de isolerade delarna som skapar den mäktiga patetiken i helheten. Man kan om detta verk säga, att det helt och hållet är genomsyrat av estetisk panteism som varken känner skönhet eller fulhet eller storhet eller litenhet, därför att för honom endast livet är stort och skönt i den ständiga följderna av dess olika uppenbarelseformer. Det är den sanna rurala estetiken, obönhörligt konservativ i enlighet med sin natur och som ställer Tolstojs episka verk vid sidan av *Moseböckerna* och *Iliaden*.

Två försök som senare gjordes av Tolstoj för att placera in de psykologiska typer han föredrog inom ramen för det förflutna och i synnerhet Peter den förstes och dekabristernas tid, misslyckades på grund av diktarens fientliga inställning till det utländska inflytandet som ger dessa två epoker en så markant prägel. Även där Tolstoj mera närmar sig vår egen epok, som i *Anna Karenina* (1873), förblir han helt främmande för den oro som orsakats i samhället och obehagligt trogen sin konstnärliga konservatism, begränsar han sin skildring mera och urskiljer i det ryska livets massa endast de feodala oaser som förblivit orörda med sina gamla fursteslott, förfädernas porträtt, de vackra lindalléerna i vars skugga man från generation till generation kan följa det eviga kretsloppet av födelse, liv och död.

⁸ Ivan Sergejevitch Turgenjev (1818 -1883) var en av de första ryska författarna som blev berömd även i övriga Europa.

Tolstoj beskriver sina huvudpersoners moraliska liv alldeles såsom deras livsform: lugnt, utan brådska, utan att påskynda den inre utvecklingen av deras känslor, deras tankar och deras samtal. Han hastar aldrig och kommer aldrig för sent. Han håller i sina händer de trådar som styr ett stort antal personers öden och han förlorar aldrig någon ur sikte. Som en vaksam och outtröttlig husbonde har han i huvudet en fullständig bokföring över alla delarna i sina väldiga domäner. Man skulle kunna tro att han enbart nöjer sig med att iakttaga och att det är naturen som utför allt arbetet. Han kastar sin sådd över jorden och väntar som en vis odlare att stam och ax genom en naturlig process växer upp ur marken. Man skulle nästan kunna säga, att han är en genialisk Karatajev med sin stumma resignation inför naturens lagar. Han kommer aldrig att röra vid knoppen för att med våld veckla ut dess blad. Han väntar på att den vecklar ut dem av sig själv under solvärmens inverkan. Ty han har ett djupt hat mot de stora städernas estetik som i en självförtärande girighet gör våld på naturen och gör den till en martyr och som av den endast kräver dess extrakter och essenser och med krampaktiga fingrar på paletten söker färger som solspektrum inte innehåller.

Tolstojs språk är som en bild av hans geni, stilla, kontrollerat, kortfattat, men utan överdrift, kraftfullt, ibland till och med tungt och grovt, men alltid enkelt och med ojämförlig verkan. Det skiljer sig både från Turgenjeps lyriska, komiska, briljanta som är medvetet om sin skönhet och från Dostojevskijs högtravande, snabba och ojämna stil.

Stadsbon Dostojevskij, detta geni med sitt obotliga sår i hjärtat, grymhetens och medlidandets store diktare, jämför sig i en av sina romaner på ett klarsynt och mycket frapperande sätt, som varande de ”ryska familjenovellernas” diktare, med greve Tolstoj som diktar om ett ädelt förflutets förlegade reformer: ”Om jag var rysk romanförfattare och en talangfull sådan”, säger han genom en av sina personer, ”skulle jag alltid välja mina huvudpersoner i den ryska adeln ty det är endast i denna bildade miljö som man åtminstone finner det yttre skenet av fin disciplin och ädla motiv ... Jag talar fullkomligt allvarligt även om jag själv inte är adelsman, som ni vet ... Ty, tro mig, det är i dessa miljöer som man finner allt vad som finns hos oss av skönhet, åtminstone allt vad som på något sätt är fulländad, fullständig skönhet. Jag säger inte detta därför att jag är helt övertygad om denna skönhets fulländning och mening, utan därför att den redan givit oss till exempel vissa former för heder och plikt som man inte finner någonstans i Ryssland utom hos adeln ... Den väg som denne romanförfattare borde välja”, fortsätter Dostojevskij, som säkerligen tänker på Tolstoj utan att nämna honom, ”skulle vara alldeles klar; han skulle inte kunna välja annat än den historiska genren, ty det finns i vår tid inte längre några vackra och ädla gestalter, och de som ännu finns i vår tid har enligt gällande åsikter redan förlorat sin gamla skönhet.”

Tolstojs moraliska kris

Samtidigt som det förflutnas ”vackra gestalter” försvann, försvann inte endast det omedelbara föremålet för det konstnärliga skapandet men också själva grundvalarna för Tolstojs moraliska fatalism och hans estetiska panteism började ge vika: den heliga ”karatajeveri” i Tolstojs själ förföll i ruiner. Allt vad som dittills utgjort en naturlig del i en fullständig och oupplöslig helhet, förvandlades till ett isolerat fragment och följaktligen till någonting som ifrågasattes. Förnuftet blev till något absurt. Som alltid är fallet, just i det ögonblick då livet förlorade sin gamla mening, undrade Tolstoj om livets mening i allmänhet. Det var då (under andra hälften av sjuttioalet) som den stora moraliska krisen satte in, inte i en ungdomlig Tolstojs liv utan för den då femtioårige Tolstoj! Han återvänder till Gud, godtar Kristi lära, förkastar arbetsfördelning, kulturen, staten, och predikar det lantliga arbetet med jorden, enkelheten och principen om det ”ondas icke-existens”.

Ju djupare den inre krisen var – det är bekant, som han själv medgivit, att den femtioårige diktaren länge bar på tanken på självmord – desto mera förvånande måste det förefalla att

Tolstoj slutligen återvände till sin utgångspunkt. Arbetet med jorden, är det inte den bakgrund mot vilken eposet *Krig och fred* utspelas? Återvändandet till enkelheten, till principen om det nära uppgåendet i folksjälén, är det inte detta som utgör hela styrkan hos en Kutuzov? Principen att man inte skall motstå det onda, är det inte själva grunden för Karatajevs fatalistiska resignation? Om så är fallet, vad består då Tolstojs kris i? I detta att vad som dittills förblivit hemligt och fördolt under jorden nu visar sig i öppen dager och ingår i medvetandets fält. Då den naturliga andligheten försvunnit med "naturen" i vilken den förkroppsligats, anstränger sig anden nu att vinna den inre naturen. Den automatiska harmoni mot vilken själva livets automatism gjort uppror, måste man försvara och bevara med hjälp av idéns medvetna styrka. I sin kamp för sin egen moraliska och estetiska självbevarelse vädjar konstnären till moralisten om hjälp.

Vilken av dessa två Tolstoj – diktaren eller moralisten – har fått den största populariteten i Europa? Denna fråga är inte lätt att besvara. Vad som i vilket fall är otvetydigt är att det välvilligt nedlåtande leende som den borgerliga publiken värdigas skänka den heliga enkelheten hos åldringen på Jasnaja Poljana döljer en känsla av särskild moralisk tillfredsställelse. Se där en berömd diktare, en miljonär, en av de "våra", ja, än mer en aristokrat, som av moraliska skäl bär arbetsblus och flätade halmskor och som sågar ved! Man ser däri på något sätt ett handlande genom vilket diktaren tar på sig en hel klass' synder, en kulturs synder. Naturligtvis hindrar detta ingalunda filistéén från att se Tolstoj från höjden av sin egen storhet och till och med att uttrycka visst tvivel beträffande hans själsförmögenheter. Så har till exempel Max Nordau, en man som inte är okänd, en av dessa herrar som ikläder sig den gode gamle Smiles filosofi, kryddad med en smula cynism, klädd som en harlekin i en söndagsföljetong, med hjälp av sin fick-Lombroso, gjort denna anmärkningsvärda upptäckt att Leo Tolstoj uppvisar alla tecken på att vara degenererad. Ty för dessa tiggare börjar galenskapen där profiten slutar.

Tolstojs sociala filosofi

Hur hans borgerliga beundrare än bedömer honom, med misstänksamhet, med ironi eller med välvilja, förblir han inte desto mindre för dem en psykologisk gåta. Om man undantar hans få lärjungar – en av dem, Mensjikov, spelar nu en rysk Hammersteins roll! – måste man konstatera att moralisten Tolstoj under de senaste trettio åren av sitt liv varit helt isolerad. Det är verkligen den tragiska situationen för en profet som talar ensam i öknen ... Helt och hållet under inflytande från sina konservativa, rurala sympatier, försvarar Tolstoj outtröttligt och med framgång sin moraliska värld mot de faror som hotar den från alla håll. En gång för alla drar han en skarp gräns mellan sig och alla den borgerliga liberalismens varianter, förkastar först och främst den tro som är allmän i vår tid, på framåtskridande. Förvisso, utropar han, är elektriskt ljus, telefon, utställningar, konserter, teatrar, cigarr- och tändsticksåldor, hängslen och motorer, allt detta underbart! Men må de förbannas för all evighet, inte bara de utan även järnvägar och bomullstyger, i hela världen, om det är nödvändigt att nittionio procent av mänskligheten för deras tillverkning lever i slaveri och dör i tusentals i fabriker!

Arbetsfördelningen berikar och försköner vårt liv. Men den stympar människans levande själ. Ned med arbetsfördelningen!

Konsten! Den sanna konsten bör samla alla människor i kärleken till Gud och ej splittra dem. Er konst däremot är inte avsedd för annat än ett litet antal initierade! Den splittrar människorna och det är därför lögnen finns i den. Och Tolstoj förkastar med eftertryck den "lögnaktiga" konsten: Shakespeare, själve Goethe, Wagner, Böcklin.

Han förkastar varje tanke på att bli rik och kläder sig som en bonde vilket för honom symboliserar hans avståndstagande från kulturen. Vad döljs bakom denna symbol? Vad ställer han mot ”lögnen”, det vill säga den historiska processen?

Vi kan i följande huvudteser sammanfatta Tolstojs sociala filosofi:

1. Det är inte sociologiska lagar av järnhård nödvändighet som bestämmer människornas slaveri, utan juridiska överenskommelser som människorna godtyckligt fastställt.
2. Det moderna slaveriet är en följd av tre juridiska överenskommelser som angår jord, skatter, egendom.
3. Inte bara den ryska regeringen utan varje regering vilken den än är, är en institution som har till syfte att ostraffat begå de mest fruktansvärda brott med hjälp av statsmakten.
4. *Verkliga sociala framsteg kommer att göras enbart genom den moraliska och religiösa fulländningen av individerna.*
5. För att göra sig kvitt regeringarna är det inte nödvändigt att bekämpa dem med yttre medel, det är nog att inte delta, att icke stödja dem. I synnerhet får man inte:
 - a. acceptera en soldats, en generals, en ministers, en byäldstes, en deputerads plikter, skyldigheter;
 - b. frivilligt förse regeringen med direkta eller indirekta skattemedel;
 - c. utnyttja statliga institutioner eller söka någon ekonomisk hjälp från regeringen;
 - d. låta skydda sin privata egendom genom något ingripande av statsmakten.

Om vi från detta schema undantar den punkt som angår nödvändigheten av individernas moraliska och religiösa fulländning, vilken helt uppenbarligen har en plats för sig, får vi ett ganska fullständigt anarkistiskt program. För det första har vi en rent mekanisk uppfattning av samhället som en produkt av dålig juridisk planering. Sedan det formella förnekandet av staten och politiken i allmänhet och, till sist, som kampmetod generalstrejken och bojkotten, de korslagda armarnas revolt.

Om vi utesluter den moraliska och religiösa tesen, utesluter vi i själva verket den enda nervtråd som håller samman denna rationalistiska konstruktion med dess upphovsman, det vill säga Tolstoj. I enlighet med alla villkoren för hans egen utveckling och hans egen situation består plikten för honom inte i att ersätta den kapitalistiska regimen med den ”kommunistiska” anarkin utan att ”försvara” bygemenskapens regim mot varje störande ”yttre” inflytande. I sin ”populism” liksom i sin ”anarkism” företräder Tolstoj den konservativa rurala principen. Liksom det primitiva frimureriet som med ideologiska medel ville återupprätta och befästa den ömsesidiga hjälpens gamla korporativa moral, som föll i ruiner under den ekonomiska utvecklingens tryck, så skulle Tolstoj vilja väcka till liv genom kraften i den moraliska och religiösa idén den primitiva livsform som var grundad på den naturliga ekonomin.

Det är så han blir en konservativ anarkist, ty vad som framför allt är av betydelse för honom, är att staten genom sin militarisms spöknippen och skatteväsendets skorpioner inte påverkar Karatajevs frälsande gemenskap. Den universella kampen mellan de två antagonistiska världarna: den borgerliga och den socialistiska, vars utgång blir avgörande för hela mänsklighetens öde, existerar inte för Tolstoj. Socialismen har alltid för honom förblivit en enkel variant av liberalismen som intresserar honom föga. I hans ögon är Karl Marx och Frederick Bastiat företrädare för en och samma ”lögnaktiga princip”: den kapitalistiska kulturen, den jordlöse arbetaren, statstvånget. När mänskligheten väl en gång slagit in på denna falska väg är det av föga betydelse om den följer denna väg ett längre eller ett kortare stycke. Frälsningen kan komma endast genom en fullständig återgång till det förflutna.

Tolstoj finner inte ord som är föraktfulla nog för att brännmärka den vetenskap som förklarar att om vi fortsätter att leva på ett syndfullt sätt så kommer enligt det historiska–sociologiska framåtskridandet vårt liv till sist att avsevärt förbättras.

Det onda, säger Tolstoj, måste omedelbart utrotas och för detta är det nog att erkänna det som något ont. ”Alla de moraliska känslor som historiskt förenar människorna, liksom alla de religiösa och moraliska fiktioner som dessa band givit upphov till, blir för Tolstoj de mest abstrakta budord om kärlek, hängivelse och icke motstånd mot det onda, och eftersom dessa budord av honom berövats allt sitt historiska innehåll och följaktligen all mening överhuvud, synes de honom giltiga för alla tider och alla folk.

Tolstoj erkänner inte historien. Det är grundvalen för hela hans tänkande. Det är på den som den metafysiska friheten i hans förnekelse vilar liksom den praktiska verkningslösheten av hans predikan. Den enda livsform som han accepterar, det primitiva sättet att leva bland de kosacker som odlar de vida stäpperna vid Ural, har utvecklats utanför historien. Det har reproducerats utan att förändras liksom livet i bisvärmarna eller myrstackarna. Vad människorna kallar historia förefaller honom vara en produkt av galenskap, misstag och grymhet, som vanställer mänsklighetens verkliga själ. Med obönhörlig logik förkastar han samtidigt med historien likaledes alla dess konsekvenser. Han hatar tidningar som dokument från vår tid. Alla världshavets vågor vill han hejda mot sitt gammelmansbröst.

Denna totala brist på förståelse som Tolstoj visar för historien förklarar hans barnsliga vanmakt på de sociala frågornas område. Hans filosofi är en sannskyldig kinesisk målning. De mest skiljaktiga epokers idéer klassificeras av honom enligt det historiska perspektivet men finns alla på samma avstånd från betraktaren. Han reser sig mot kriget med hjälp av argument han hämtat från den rena logiken; för att göra dem mera övertygande citerar han samtidigt Epiktetos och Molinari, Lao Zi⁹ och Fredrik den Store, profeten Jesaja och följetongsförfattaren Hardouin, Parisköpmännens orakel. Författare, filosofer och profeter representerar i hans ögon inte skilda epoker utan eviga etiska kategorier. Konfucius placerar han i linje med Harnack, och Schopenhauer jämförs inte bara med Jesus Kristus utan även med Moses.

I denna isolerade och tragiska kamp mot historiens dialektik, mot vilken han inte kan ställa annat än sitt jo-jo, nej-nej, faller Tolstoj i varje ögonblick i de mest olösliga motsättningar. Och han drar därur denna slutsats som är helt värdig hans geniala envishet: ”Den fundamentala motsättning som existerar mellan människornas situation och deras etiska handlande är det säkraste tecknet på sanning.”

Historiens hämnd

Detta idealistiska högmod bär på sitt eget straff. Det skulle egentligen vara svårt att nämna någon författare som mot sin vilja blivit så grymt utnyttjad av historien som Tolstoj.

Han, den mystiske moralisten, politikens och revolutionens fiende, han ger under långa år näring åt det slumrande revolutionära medvetandet hos talrika grupper inom den folkliga sekterismen. Han, som förnekar varje kapitalistisk kultur, får ett välvilligt mottagande hos den europeiska och amerikanska borgarklassen som i hans lära finner både uttrycket för sin tomma humanitära åskådning och ett försvar mot revolutionens filosofi.

Han, den konservative anarkisten, liberalismens dödlige fiende, ser sig på sin åttioårsdag förvandlad till ett banér och ett redskap för en bullersam och tendentiös politisk manifestation av den ryska liberalismen.

Historien har triumferat över honom, men den har inte krossat honom. Ännu idag, då han kommit till slutet av sitt liv, har han i hela dess friskhet bevarat sin förmåga till moralisk vrede.

⁹ Lao Zi (äldre stavning Lao Tzu) betraktas som *daoismens* förste filosof och författare till ”Boken om vägen”.

I mörkret från den dystraste och mest kriminella reaktion som för alltid vill förmörka solen i vårt land¹⁰ bakom ett tätt nät av galgrep, i den outhärdliga atmosfären från den officiella allmänna opinionens motbudande feighet, upphäver denne siste apostel för den kristna kärleken, en vredens profet från Gamla Testamentet, sin enträgna röst: *Jag kan inte tåga*.¹¹ Som en förbannelse i ansiktet på dem som hänger, liksom på dem som åser hängningarna tigande.

Och om han inte sympatiserar med våra revolutionära mål vet vi att det är därför att historien förvägrat honom all förståelse för dess vägar.

Vi skall inte döma honom av den anledningen. Och vi kommer alltid att hos honom beundra inte bara geniet, vilket kommer att leva så länge som konsten kommer att leva, utan också det okuvliga moraliska mod som inte lät honom bli kvar inom sin hycklande Kyrka, sitt samhälle och sin stat och som dömde honom att stå ensam bland sina oräkneliga beundrare.

Övers. Lars Lindwall (1:a delen gavs ut i antologin *Den permanenta revolutionens epok*, 1969). Översättningen har här reviderats något och kompletterats med förklarande noter.

Lästips – om Tolstoj

Trotskij: [Om Tolstojs död](#) (1910)

Lenin: [Leo Tolstoj som den ryska revolutionens spegel](#) (1908) och [Leo Tolstoj](#) (1910)

¹⁰ Trotskij syftar här på den terror som i Ryssland följde på 1905 års besegrade revolution.

¹¹ Detta är titeln på en stridsskrift mot dödsstraffet som Tolstoj författade 1908.